

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 352.07 (477.65) «18...» (091)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.1.44>

*Лариса Філоретова, Олег Гладков**

СИСТЕМАТИЧНИЙ ЗВІД ПОСТАНОВ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСЬКОГО ЗІБРАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТУ

Анотація: Досліджено питання, які знаходилися на розгляді земського зібрання Єлисаветградського повіту у 2-й половині XIX ст. Звернено увагу на обговоренні та прийнятті рішень про виконання населенням повіту натуральних і грошових повинностей, стану шляхів сполучення, строки відкриття єлисаветградських ярмарок, контроль за їхнім проведенням, недоліки роботи освітніх органів. Виклад матеріалу проілюстрований прикладами. Наведено характеристику аналізованого Зводу постанов, який містить значну інформацію тогочасного періоду та дозволяє встановити яскраву картину роботи Єлисаветградського повітового земського зібрання.

Ключові слова: Єлисаветградський повіт, земське зібрання, Систематичний звід, натуральні повинності, грошові повинності, сплата податків, розвиток промисловості, стан освіти, надання медичних послуг

Важливим інформативним джерелом дослідження історії Єлисаветградщини є опубліковані документи тогочасного періоду. Залежно від спрямованості вони надають можливість дослідити різнобічні аспекти життєдіяльності повіту. Окремі документи включають відомості лише конкретного виду, інші – містять інформацію щодо багатьох сфер. Одним із таких історичних джерел є Систематичний Звід постанов Єлисаветградського земського зібрання за 1865-1895 роки (далі Систематичний Звід постанов)¹. Зазначена установа за колом своїх повноважень займалася розглядом різносторонніх питань, таких як: взаємовідносини з губернською владою та місцевою адміністрацією, організація діяльності виконавчого органу – міської управи, вирішення економічних і сільськогосподарських питань.

* Філоретова Лариса Мартіївна – доцент кафедри історії України Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат історичних наук, доцент (м. Кропивницький, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7177-4933>; e-mail: larisafiloretova@gmail.com

Гладков Олег Володимирович – аспірант Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7809-8461>; e-mail: lantan56oleg@gmail.com

¹ Систематический свод постановлений Елисаветградского Земского Собрания за 1865-1895 годы. Елисаветград: Типография Гольденберга, 1895.

господарських проблем повіту, у тому числі: упорядкування натуральних і грошових повинностей населення, діяльності базарів та ярмарків, промисловості. Значна увага земськими зібраннями приділялася медицині, народній освіті, органам опіки.

Дослідженням історії Єлисаветградщини активно займалися О. Марченко (стан міського самоврядування, вибори до міської думи, її організація, компетенція та діяльність)², В. Крижанівський (аналіз джерелознавчих документів Єлисаветградського міського самоврядування)³, С. Надибська (соціально-економічний розвиток міст краю)⁴, Р. Базака (приватна преса Єлисаветграда)⁵, Б. Веселовський (історія земства за 40 років)⁶. Ними проаналізовано значне коло архівних і джерелознавчих матеріалів (зокрема, статистично-економічні огляди Херсонської губернії, систематичні огляди постанов Єлисаветградської міської думи, звіт про натуральні повинності жителів Єлисаветградського повіту й ін.), однак недостатньо, на нашу думку, досліджено Систематичний Звід постанов Єлисаветградського земського зібрання за 1865-1895 роки, що актуалізує необхідність його ґрунтовного розгляду.

Вагома інформація з даного питання знаходиться у наукових працях, в яких розглядаються загальні проблеми поземельного устрою українських селян. Це роботи А. Берестового, О. Федькова⁷, О. Реєнта⁸.

Метою статті є дослідження Систематичного Зводу постанов Єлисаветградського земського зібрання за 1865-1895 роки як важливого та вагомого джерела історії Єлисаветградщини з питань діяльності владних органів (зокрема земського зібрання та земської управи), економічного розвитку повіту, натуральних і грошових повинностей населення, стану шляхів сполучення, фінансових проблем, торгівлі та промисловості, освіти.

Систематичний Звід постанов був виданий земською управою у 1879 році та складається із двох випусків: у перший увійшли постанови земського зібрання з 1865 по 1870 роки, у другий – з 1871 по 1879 роки включно. Досліджуваний документ включає постанови першого повітового земського зібрання (2-5 березня 1865 р.), тридцяти (1865-1894) чергових і вісімнадцяти їх надзвичайних сесій.

Основним матеріалом для Систематичного Зводу постанов були журнали (протоколи) засідань земського зібрання (частково писані, частково друковані), додатковим матеріалом – доповіді земської управи, що надавалися на розгляд земського зібрання, кошториси та розкладки, доповіді та загальні звіти комісій (сільськогосподарської, ревізійної, кошторисної й ін.), загальні звіти земської управи, які друкувалися щорічно і розглядали-

² *Марченко О.М.* Міське самоврядування Півдня України у другій половині XIX століття: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 1997. 180 с.

³ *Крижанівський В.М.* Джерела з історії Єлисаветградського міського самоврядування (червень 1871 – лютий 1917 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2012. 200 с.

⁴ *Надибська С.Б.* Соціально-економічний розвиток міст Південної України в 1861-1900 рр. (за матеріалами Херсонської та Катеринославської губерній): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 2005.

⁵ *Базака Р.В.* Приватна преса Єлисаветграда (1876-1916 рр.): історико-функціональний аспект // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2014. № 4. С. 42-46.

⁶ *Веселовський Б.* История земства за 40 лет. Санкт-Петербург, 1909. Т. 1. 560 с.

⁷ *Берестовий А.І., Федьков О.М.* Грошові та натуральні повинності українського селянства у другій половині XIX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: 36. наук. пр. 2011. Вип. 18. С. 129-133.

⁸ *Реєнт О.* До проблеми скасування кріпосного права в 1861 році // Кразнавство. 2011. № 1. С. 22-33.

ся земським зібранням, постанови земської управи та її листування з різних питань земського відання. Практикувалася підготовка доповідей спільно земською управою та сільськогосподарською комісією, зокрема з питання про необхідність поширення у приватних господарствах сільськогосподарських машин для зменшення потреби в робочих руках⁹.

Аналіз Систематичного Зводу постанов свідчить про ретельно відпрацьовану процедуру діяльності земського зібрання, з цією метою були розроблені наступні документи: процедура його відкриття та розгляду питань, порядок виборів посадових осіб, надання постанов земського зібрання губернатору, строки їх скликання, цензура земських видань та інше. Чітко визначався статус земських гласних: їх ценз, складання виборчих списків, процедура виборів гласних, протести губернатора на такі вибори, зміст довіреності на право участі у виборчих з'їздах, участь у них жінок, перевірка гласних, вихід з їх складу, сумісництво гласних від декількох повітів та з іншими земськими посадами. Зокрема, цікавим є вирішення питання про участь жінок у виборчих списках. Земське зібрання 18 жовтня 1881 р. постановило: так як подібне включення не має ніякого впливу на вибори, голоси жінок потрібно виключити із загальної кількості голосів¹⁰.

Значна увага земським зібранням приділялась діяльності повітової земської управи. Регламентувалися такі питання: склад управи, вибори до неї, посадові права й обов'язки голів, членів, уповноважених осіб, ведення нею цивільних справ, відношення між повітовою та губернською земськими управами, з адміністрацією, волосними правліннями, форми та друк річних звітів. Варто відмітити і вирішення соціальних питань службовців земської управи, це – розгляд підстав збільшення їх грошового утримання, нагород, встановлення пенсій службовцям канцелярії, а також їх родинам і вдовам.

Земське зібрання розглядало широке коло різнобічних питань життєдіяльності Єлисаветградського повіту, серед них: про покращення стану місцевих селянських закладів, стан фінансів і майна земства, статті його доходів, кошториси та розкладки фінансів по відомствам, земські та грошові повинності, стан і перспективи розвитку шляхів сполучення (доріг, річних переправ, засобів пересування, земської пошти), економічні та сільськогосподарські питання, стан народної освіти (земські народні училища та професійна освіта, шляхи поширення письменності), земська медицина, судові заклади тощо.

Під час розгляду вказаних та інших питань приймалися рішення, що передбачали покращення ситуації у тій чи іншій галузі, однак не завжди вони могли бути впроваджені. Зокрема, розглядаючи стан натуральних повинностей селян, земське зібрання постановило доручити земській управі підготувати відомості про дорожню, підводну, квартирну повинності, як у волості, так і в її містах із включенням арештантських приміщень і каравулів при сільських управах і столових квартирах; надати відомості про орієнтовну вартість повинностей; скласти проект зрівняння натуральних повинностей між міськими жителями та селянами. Однак аналіз вирішення цього питання земською управою засвідчив, що відведення пасовищ для війська є однією із повинностей, яка є натуральною і яка не може бути ніяким чином зрівняна. Окрім того, неможливим виявилось з багатьох підстав зрівняння пасовищної повинності між приватними та державними землями¹¹.

⁹ Систематический свод постановлений Елисаветградского Земского Собрания... С. 389-390.

¹⁰ Ibid. С. 27.

¹¹ Систематический свод постановлений Елисаветградского Земского Собрания... С. 185-186.

Обтяжливою для Єлисаветградського повіту була повинність з надання квартир для розташування воєнних частин. У місті перебували: дивізійний штаб і три полка 4-ї кавалерійської дивізії, місцеві артилерійські підрозділи, дві ремонтні кавалерійські команди та місцеві війська, юнкерська кавалерійська й артилерійська школи, 1-ша робоча бригада по ремонту залізничних шляхів. В основному ця повинність відбувалась як натуральна, за винятком Єлисаветграда, Вознесенська, Новомиргорода (останні міста у незначних розмірах). У середньому протягом року відводилось 1808 квартир. Зазначені воєнні частини постійно квартирували в місті, крім них протягом року в місті перебувала значна кількість різних військових команд, для яких в день відводилось у середньому 80 квартир. Передбачалося також обладнати при Єлисаветграді воєнний табір для 8 піхотних полків, 2 стрілецьких батальйонів, 12 артилерійських полків, 6 піших і 4 кінних¹².

До земських податків відносились витрати на поліцію, вони включали зарплату поліцейським чином, утримання квартир для них, найм приміщень для арештантів, та інше. Ці питання обговорювались на земських зібраннях, однак не завжди задовольнялись. Так, Єлисаветградське земське зібрання постановило: питання про розходи на утримання міської поліції повинно вирішуватись урядом і такі клопотання повинні бути направлені до нього. Також земським зібранням було відхилене клопотання про надання квартирних коштів або передання квартир натурою секретарям, столоначальникам, регістраторам поліцейських управлінь¹³.

Зауважимо, що встановити реальну кількість натуральних повинностей населення повіту складно: у постанові земського зібрання від 31 березня 1865 р. вказується на поділ натуральних повинностей на: 1) дорожню, 2) підводну, 3) квартирну, 4) пасовищну, 5) арештантську (етапну), а у постанові земського зібрання 18 вересня 1867 р. (заслуховувалася доповідь земської управи та ревізійної комісії) називається також лісова повинність¹⁴.

Варто вказати, що порядок обкладення платежами не був чітко визначений. Аналіз циркуляру Губернського у селянських справах присутствія за 1869 р. показує, що кордони наділів чітко не визначались, подвірні ділянки перерозподілялися, не визначалася чітко і компетенція тих органів, які займалися вирішенням цих питань. Для прикладу, змінювати платежі залежно від наділу могли і мирові посередники, і сільська громада у випадку, якщо селяни бажали їх достроково викупити¹⁵. Селяни, що володіли землею подвірною, відповідали за викупні платежі особисто, без кругової поруки.

Натуральні повинності відбувались шляхом виконання певних робіт, однак, виконання окремих із них було проблемним з багатьох підстав і вимагало переведення натуральних повинностей на грошові. Б. Веселовський відмічає, що першим практичним питанням, яке поставало перед земськими закладами, було встановлення більш рівномірного обкладення податками на місцеві потреби різних станів і часткового переведення натуральних повинностей у грошові та переведення їх на земський рахунок¹⁶.

¹² Отчет о натуральных повинностях, отбытых жителями Елисаветградского уезда за время с 1 июля 1866 г. по 1 июля 1867 года: (Доклад Елисаветградской уездной земской управы Земскому собранию, во время заседания его в сентябре месяце 1867 г.). Елисаветград: Печ. в тип. А. Гольденберга, 1868. С. 36, 39, 46.

¹³ Систематический свод постановлений Елисаветградского Земского Собрания... С. 207.

¹⁴ Ibid. С. 185, 188.

¹⁵ Нікітін Ю.О. Зміни у становищі сільського і міського населення Київської та Чернігівської губерній після селянської і міської реформ 60–70 рр. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2004. С. 59.

¹⁶ Веселовский Б. История земства за 40 лет. Санкт-Петербург: 1909. Т. 1. С. 73.

Змінити розмір земельних платежів могли мирові посередники. Їх роль у реалізації реформи 1861 р. сучасники оцінювали надзвичайно високо, вказуючи на позитивність створення цього інституту для роз'яснення положень про скасування кріпосного права для селянства¹⁷. Однак в їх роботі були наявні зловживання своїми обов'язками на користь поміщиків.

Щодо грошової повинності відмітимо, що земським зібранням ґрунтовно розглядалися питання про призначення платні чиновникам, утримання різних закладів, повернення залишків нарахованих коштів, їх надання на непередбачувані витрати, квартирне утримання чинів повітової поліції та судових слідчих, надання коштів рекрутській установі, повітовій з військової повинності присутності, витрати на призовні дільниці, виписку сенатських і губернських відомостей та інші. У більшості випадків клопотання до земського зібрання були затверджені. Так, 21 вересня 1871 р. земська управа у доповіді до земського зібрання пропонувала: просити визначити законом винагороду казначейству у розмірі ½% у тому випадку, якщо казначейства приймають і зберігають земські суми і 1%, якщо до їх обов'язків буде віднесено ведення окладних книг та ін. Доповідь земської управи була затверджена¹⁸. Однак, не завжди прохання про надання грошових коштів задовольнялися. Зокрема, земським зібранням 6 травня 1874 р. було відхилено клопотання земської управи про збільшення винагороди Єлисаветградському казначейству. Пояснення щодо прийняття такого рішення не наводилося¹⁹.

Значна увага земським зібранням приділялася шляхам сполучення, ними розглядалися: 1) ширина доріг (що було пов'язано із необхідним звуженням доріг різних розрядів; покращення середньої проїжджої частини на ширину, необхідну для роз'їзду екіпажів та обозів; встановлення ширини поштових і селищних доріг); 2) стан торгових доріг (на території повіту такими були: від Новоархангельська до Єлисаветграда, від Новоархангельська до Миколаєва, з Новоархангельська в Одесу, з Новомиргороду в Одесу, із Новомиргороду в Миколаїв); 3) військові дороги (що передбачало внесення змін і корегування відповідної маршрутною карти, пропозиції удосконалення військових доріг та їх споруд)²⁰. Земським зібранням також розглядалася доцільність встановлених напрямків поштових доріг, покращення ґрунтових доріг, зміна та покращення селищних доріг, стан дорожніх споруд на повітових і губернських дорогах, їх будівництво спільними коштами земства та населення.

Систематичний Звід постанов включає різнобічну інформацію про річні переправи, особливо про стан Вознесенсько-Кантакузівської переправи. На засіданнях земського зібрання неодноразово розглядалося питання про невиконання контракту купцем Соломоном Гурфінкелем з Херсонською губернською будівельною та дорожньою комісією про переобладнання переправи через річку Буг між містами Вознесенськом і Кантакузівкою та передання її в оренду йому на 15 років. За доповіддю повітової земської управи та ревізійної комісії на засіданні земського зібрання 9 вересня 1865 р. було з'ясовано, що пере-

¹⁷ Джаншиев Григорий. Эпоха великих реформ. Исторические справки. 9-е посмертное и дополненное изд-е. Санкт-Петербург: Типолитография Б.М. Вольфа, 1905. С. 117.

¹⁸ Систематический свод постановлений Елисаветградского Земского Собрания... С. 224.

¹⁹ Ibid. С. 224.

²⁰ Ibid. С. 225-231.

права була передана всупереч законодавчих положень, внаслідок чого земство вже має збитки і буде їх нести ще 12 років. З цього питання Єлисаветградське повітове земське зібрання прийняло рішення: вчинити позов як за передання Вознесенської переправи С. Гурфінкелю, так і за величезні збитки, понесені при цьому земством всієї губернії²¹.

У незадовільному стані знаходилися також Ольвіопольські переправи, пристані яких не мали потрібного укріплення, внаслідок чого пороми зривалися вниз за течією, не вистачало поромників. Зазначене питання розглядалося за доповіддю ревізійної комісії. Враховуючи, що збір коштів значно зменшився за користування переправою, земське зібрання вказало земській управі звернути увагу на цю обставину, відхилити клопотання жителів Ольвіополя про зняття плати за переправу, визнати необхідним будівництво ще 2-х плавучих мостів, сплатити місту дійсну вартість мостів за спеціальною ціною, узгодженою комісією, яка складалася з членів і техніків губернської та повітової управ²².

З метою встановлення фактичних даних економіки краю у земському зібранні розглядався проект Єлисаветградського земського статистичного товариства. Він передбачав, зокрема, збирання та розробку необхідних даних для точного визначення цінності й доходності земель та іншого майна; детальне обстеження всіх існуючих у повіті видів діяльності: промислової, землеробської, заводської, фабричної, торгової та, насамперед, вивчення дрібних селянських промислів і ремесел; визначення кількості лісів, сплавних рік, ярмарків, торгових днів, предметів торгівлі, сухопутних і водних шляхів, кількості домашньої худоби та збір інших даних.

Земським зібранням піднімалося питання про відновлення роботи вже раніше діючого статистичного бюро, яке було визначене як корисне для прогресивного розвитку земського господарства; було підняте питання про відновлення подвірного опису повіту, яке дискутувалося через недостатнє роз'яснення його необхідності, а також побоювання щодо використання цих даних для посилення оподаткування населення. Не дивлячись на важливість активізації статистичної діяльності у повіті, земське зібрання відмовило задовольнити прохання губернського статистичного комітету про надання йому субсидії, виходячи з того, що буде організовано статистичне відділення комітету в повіті, а попередня робота у цьому відношенні в губернії була незадовільно організована²³. Перспективними напрямками статистичного органу передбачалися перевірка, вимір і складання списків землевласників і подвірний опис Єлисаветградського повіту.

Актуальними для населення Єлисаветградського повіту були питання про упорядкування строків відкриття елисаветградських ярмарок, контроль за їхнім проведенням. Окрім того, необхідним було усунення таких негативних явищ, як зосередження фактично усієї торгівлі у руках перекупників, внаслідок чого населення не мало можливості купувати продукти, які привозили селяни на ярмарку з перших рук, ціна підвищувалася у декілька разів, постійними були обміри й обвіси. З метою усунення цих недоліків земське зібрання постановило всі матеріали з цього питання направити на розгляд губернського зібрання для прийняття відповідних постанов²⁴.

²¹ Систематический свод постановлений Елисаветградского Земского Собрания... С. 265, 270.

²² Ibid. С. 277-278.

²³ Веселовский Б. История земства за 40 лет...С. 303-304.

²⁴ Систематический свод постановлений Елисаветградского Земского Собрания... С. 318-321.

Неодноразово земське зібрання розглядало клопотання про відкриття базарів та ярмарок у селах і містечках, однак, постанови про дозвіл відкриття місць торгівлі або відхилення клопотання наведені у Систематичному Зводі постанов дуже стисло, без будь-якого мотивування відмови заявки та пояснень ненадання дозволу, без пояснень прийняття рішення, що не забезпечує можливості ґрунтовно розглядати такі питання. Зауважимо, що клопотання міської думи про заборону працювати базарам у недільні дні та перенесення їх на понеділок земським зібранням було відхилено, аналогічне рішення прийнято і за клопотанням Херсонської духовної консисторії про перенесення базарів із святкових днів на будні²⁵.

Змішаним способом реалізовувалася підводна повинність: частина натурою, частина за гроші, інколи і через видання спеціальних виплат сільським громадам. Вона поділялася на: 1) повинність з надання підвод для військ, різних воєнних команд, а також партій рекрутів і арештантів; 2) повинність з надання підвод для поліцейських чинів і судових слідчих. Різниця полягала у тому, що у першому випадку обивателям сплачувалася винагорода за надані підводи, а у другому – підводи надавалися безоплатно. Тільки Єлисаветградським повітом з 1 липня 1866 р. по 1 липня 1867 р. було видано 11 680 підвод, з них безоплатно – 7 622, за винагороду – 4 038. У середньому це 32 підводи на день, або 973 підводи на місяць²⁶.

У повітовому земському Єлисаветградському зібранні висловлювались такі підстави переведення натуральної підводної повинності у грошову: 1) утримання у всіх містах і селах повіту здійснюється на кошти всього земства; 2) усіх поштових станцій у повіті потрібно обладнати не менше 50, і надати на кожну не менше 7 коней; 3) сума на утримання земської пошти повинна надходити щорічно на повітовий земський кошторис²⁷.

В Єлисаветградському земському зібранні також ставилося питання про відміну натуральної лісової повинності, яка не задовольняла селян. Ця повинність покладалася винятково на деякі розряди сільських обивателів, зокрема, на державних селян і південних поселян. Спершу її розмір складав один день на рік з кожних двох ревізійних душ. Пізніше, відповідно до Циркуляра №10 818 міністра державного майна від 20 серпня 1854 р., цим верствам сільського населення було дозволено або відбувати лісову повинність натурою, або замість неї вносити певний грошовий збір з кожної ревізійної душі за встановленою губернатором такою. З переходом державних селян і південних поселян у відання загальних губернських і повітових закладів 1866 р., вони отримали право на отримання певної кількості лісу. Однак вимагалось, щоб лісова повинність у більшості випадків виконувалася весною, саме у той час, коли йшла оранка землі й ярові посіви. Окрім того, селяни або не отримували лісові матеріали, або їх отримували запізно, коли мости та греблі були вже облаштовані. Саме тому Єлисаветградська повітова управа ставила питання перед повітовим зібранням про припинення цієї повинності і тим самим полегшення становища сільського населення. Водночас мало бути припинено безоплатне передання лісових матеріалів для селищ²⁸.

²⁵ Ibid. С. 326–327.

²⁶ Ibid. С. 195.

²⁷ Отчет о натуральных повинностях, отбывтых жителями Елисаветградского уезда... С. 13, 34.

²⁸ Отчет о натуральных повинностях, отбывтых жителями Елисаветградского уезда... С. 68.

Значну інформацію ми отримуємо із Систематичного Зводу постанов про роботу соціальних установ повіту. Так, в Єлисаветградському повіті кількість сільських народних шкіл коливалася від вісімдесяти до ста, в них навчалось 2600 хлопчиків і до 400 дівчаток. На утримання шкіл сільськими громадами відпускатись від 8000 до 10 000 руб., що складало на утримання кожної школи у середньому 100 руб. на рік. Найбільша платня вчителю – 150 руб., найменша – 10 руб. з приміщенням, паливом і світлом. Школи утримувалися на кошти сільських громад, які обкладали себе податками нерівномірно, наприклад, у Плетено-Ташликській волості кожна душа платила 4 коп. сріблом, у Семенастівській – 11 коп. сріблом, а в Сідневській – 20 коп. сріблом²⁹.

Однак сільські громади нерідко не надавали під школи приміщення у належному стані, не визначався чітко у сільських приговорах порядок їхнього ремонту, неякісно здійснювалося постачання палива, найм сторожів та інші потреби шкіл, порядок забезпечення потреб училищ сільськими громадами був невизначений. Сільська влада присвоювала собі право втручатися у внутрішній порядок навчальних закладів, а інколи вказувати способи викладання. Єлисаветградське земське зібрання констатувало значні недоліки сільських товариств по утриманню шкіл. Вони мали місце щодо сільської школи у с. Аврамівка, народної школи у с. Володимирівка (1879 р.), народних шкіл у сс. Красновершки та Федорівка (1881 р.)³⁰.

У більшості сільських громад не вистачало коштів на утримання у кожній волості фельдшера та невеликих аптек з медикаментами. Тому земське зібрання з метою мінімального забезпечення волостей медичною допомогою прийняло постанову: тим із них, які погоджуються влаштувати кімнату для хворих, аптечку й утримувати фельдшера, надавати 100 руб. щорічної виплати, однак з умовою, щоб ці кошти передавались Управі для розпорядження земськими лікарями, які будуть призначати фельдшера. Деякою мірою прийнята постанова суперечила Положенню про витрати земських установ, якими витрати на медицину були віднесені до необов'язкових³¹.

Проблемним були відносини селян сільських громад Єлисаветградського повіту із священиками. Наявними були факти їх відмови ховати померлих, хрестити народжених, вінчати, якщо за здійснення цих обрядів селяни платили незначну суму. Про такі випадки повідомляли земському зібранню більшість гласних від сільських товариств. Зокрема, вінчання коштувало від 8 до 20 руб., надання нареченому метричного свідоцтва про шлюб від 2 до 10 руб., обряд поховання від 3 до 15 руб. Такі оплати для селян громади виявилися новим грошовим податком. Клопотання з цього питання були направлені Єлисаветградському земському зібранню у 1868 й у 1878 роках. Після тривалих дебатів була прийнята постанова про припинення таких зловживань служителами церкви³².

Значна сума загальних платежів призводила до недоїмок і переселення на південні землі. Відносно несправних платників казенних і мирських повинностей сільська громада могла прийняти такі заходи: 1) стягнення недоїмок з власності нерухомого майна боржника; 2) віддати його або кого-небудь із членів сім'ї на заробітки за умови передати зароб-

²⁹ Систематический свод постановлений Елисаветградского Земского Собрания... С. 469- 470.

³⁰ Ibid. С. 485, 498.

³¹ Ibid. С. 725, 729, 732.

³² Систематический свод постановлений Елисаветградского Земского Собрания... С. 845.

лені гроші до мирської каси; 3) призначити такій особі опікуна, без дозволу якого вона не має права відчужувати що-небудь зі своїх доходів; 4) продати особисте нерухоме майно боржника, за винятком викупленої селянином садиби; 5) продати ту частину рухомого майна та будівель недоїмника, яка не є необхідною у господарстві; 6) відібрати у боржника частину відведених йому польових угідь або навіть весь його польовий наділ. Якщо усіма наведеними заходами недоїмка не сплачувалася до 1 жовтня поточного року, вона розкладалася сільським сходом на інших селян сільської громади і повинна була бути сплачена до 15 січня наступного року, а у разі несправності всієї сільської громади, вона примушувалася до сплати боргу через місцеву поліцію.

Виконання грошових і натуральних повинностей в Єлисаветградському повіті, як і по всій території Наддніпрянської України, відбувалося у відповідності до законодавчих положень Російської імперії. Згідно Загального положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності; Положення про викуп селянами, які вийшли з кріпосної залежності, їх садибної осілості та про сприяння уряду до придбання самими селянами у власність польових угідь; Правил про порядок приведення в дію Положень про селян, які вийшли з кріпосної залежності; інших законодавчих і нормативних актів, сільські громади виконували численні грошові та натуральні повинності.

Повинності, які виконували селяни, поділялися на казенні, земські, мирські; поділ грошових зборів здійснювався на: державні, губернські і повітові, приватні; окрім того повинності поділялися на *обов'язкові* (міське громадське управління, судово-мирові і по селянським справам установи, підводну, арештантсько-етапну, дорожню повинності, виплати сім'ям нижчих чинів та інші) та *необов'язкові* (народна освіта, медична допомога населенню, ветеринарія, утримання земського самоуправління, громадське піклування проведення, сільськогосподарських заходів та інші). Розрахунки, проведенні Єлисаветградською управою, свідчили, що у разі переведення натуральної дорожньої повинності в грошову щорічно досягалася значна економія народної праці. Однак вирішення питання про заміну натуральної дорожньої повинності в грошову Єлисаветградським повітовим зібранням було визнано несвоєчасним. Земське зібрання постановило: перевести у грошову лише натуральну повинність по ремонту полотна поштових доріг і видання часткової винагороди за її виконання³³.

До найбільш обтяжливих обов'язкових грошових повинностей віднесемо викуп за землю та подушний податок, необов'язкові грошові податки не могли бути здійснені на належному рівні сільською громадою й окремі з них – кожним селянином, внаслідок відсутності для цього навіть мінімальних коштів. Проблемним було переведення натуральних повинностей у грошові платежі з метою їх зрівняння та зменшення обтяження сільського населення. Обсяг селянських платежів був різним у залежності від того, до якого стану відносилися селяни: до тимчасовозобов'язаних, селян-власників, колишніх державних.

Дослідження Систематичного Зводу постанов дозволяє з'ясувати діяльність Єлисаветградського повітового Земського зібрання, вирішення ним питань поземельного устрою селян, економічні фінансові та торговельні проблеми повіту. Розгляд того чи іншого питання у земському зібранні відбувався після заслуховування відповідних доповідей,

³³ Ibid. С. 198.

підготовлених різними комісіями (частіше всього ревізійною та сільськогосподарською), аналізу статистичних даних, кошторисів, іншої документації. Питання, які обговорювалися у земському зібранні та прийняті по ним рішення були у більшості ґрунтовними, передбачали усунення наявних недоліків. Під час складання Систематичного Зводу постанов основна увага була звернена на журнали засідань земського зібрання, які потрібно було включити з повною точністю, без вилучень. З інших джерел використовувалися лише ті документи, що могли бути доповненням або роз'ясненням змісту прийнятих земським зібранням постанов. Тому до змісту Систематичного Зводу постанов були внесені, у деяких випадках, і дебати гласних, як наслідок обговорення суперечливих питань.

Варто відзначити, що Систематичний Звід постанов формувався з практичною метою (про це вказується у його вступові) – надати допомогу службовцям земської управи та канцелярії швидко знайти довідки з різних земських питань, що були розглянуті та вирішені земським зібранням і постанов, які повинні бути прийняті до виконання земською управою. Вказані постанови виступали керівними і як для виконавчого органу земських органів – земської управи, так і для самого земського зібрання, його членів і гласних, які приймали участь в їх розробці.

Larisa Filoretova, Oleg Gladkov

Systematic code of resolutions of Elisavetgrad county zemstvo assembly as a source of research of the history of Elisavetgrad region

Abstract: The issues that were considered by the Zemstvo Assembly of Elisavetgrad County in the second half of the XIX century are studied. Attention is paid to the discussion and decision-making on the implementation of the population of the county in kind and monetary duties, the state of roads, the timing of the opening of Elisavetgrad fairs, control over their conduct, the shortcomings of educational bodies. The presentation of the material is illustrated by examples. The main material for the Systematic Code of Resolutions were journals (minutes) of meetings of the zemstvo assembly (partly written, partly printed), additional material – reports of the zemstvo administration submitted for consideration of the zemstvo assembly, estimates and layouts, reports and general reports of commissions (agricultural, auditing, budget, etc.), general reports of the zemstvo council, which were published annually and considered by the zemstvo assembly, resolutions of the zemstvo council and its correspondence on various issues of the zemstvo administration.

Most of the current problems in the implementation of in-kind and cash taxes by the peasants of Elisavetgrad region are considered. The characteristic of the analyzed Code of Resolutions is given, which contains significant information of that period and allows to establish a bright picture of the work of Elisavetgrad County Zemsky Assembly. It was stated that the performance of monetary and in-kind duties in Elisavetgrad County, as well as throughout the territory of Dnieper Ukraine, took place in accordance with the legislative provisions of the Russian Empire. It was concluded that the consideration of a particular issue in the zemstvo assembly took place after hearing the relevant reports prepared by various commissions (most

often audit and agricultural), analysis of statistics, estimates, and other documentation. The issues discussed in the zemstvo assembly and the decisions made on it were mostly thorough, provided for the elimination of existing shortcomings.

Keywords: Elisavetgrad county, zemstvo assembly, systematic collection, in-kind duties, monetary duties, payment of taxes, industrial development, state of education, provision of medical services